

УДК 316.354:316.654

Л. М. Герасіна, доктор соціологічних наук, професор;
В. І. Місютіна, кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ В УКРАЇНІ: СОЦІОЛОГО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Здійснено конкретно-соціологічний аналіз динаміки громадської думки щодо змісту, особливостей та рівня реалізації принципу соціальної справедливості в Україні.

Ключові слова: соціальна справедливість, соціальна політика, свобода, рівність, права людини, соціальна відповідальність.

Актуальність проблеми. З проголошенням незалежності Україна поступово здійснює розбудову соціальної держави, яка повинна реалізовувати принципи справедливого розподілу національного багатства, майнових прав та тягаря розвитку держави і суспільства, принципи соціальної підтримки та взаємодопомоги, створення рівних умов та можливостей у реалізації прав і свобод людини і громадянина. Головне завдання соціальної політики держави такого типу полягає не стільки в розподілі благ, скільки у забезпеченні соціально-правових умов самодіяльності людини, яка здатна створювати ці блага та самостійно піклуватися про себе і своїх близьких. Правова, соціальна держава дійсно утворює такий соціально-правовий клімат, коли кожний має можливість отримати освіту, професію, робоче місце, прагне мати і реалізовувати матеріальну та інтелектуальну власність.

Мета статті полягає в аналізі громадської думки щодо змісту принципу соціальної справедливості, особливостей та рівня його реалізації в Україні.

У сучасному світі соціальна політика вже давно стала потужним інструментом зростання якості «людського капіталу» країни, забезпечення її конкурентоздатності на міжнародній арені, важелем соціальної інтеграції та консолідації нації. Як відзначає Лотар Вітте, німецький аналітик Фонду Фрідріха Еберта, «несмотря на растущую институциональную дифференциацию европейских благополучных государств, существует нечто общее – осознание того, что социальная справедливость и социальное выравнивание могут пойти на пользу экономическому развитию, что они не являются чисто затратным фактором. И наоборот, экономическое развитие должно идти на пользу социальному выравниванию» [1, с. 6].

Науково-теоретичні джерела. Значний внесок у розроблення ідеї соціальної справедливості, як свідчить аналіз досліджень та публікацій, здійснили зарубіжні вчені, представники сучасної філософії права та політології Р. Нозік, Ф. Гаєк, Р. Дарендорф, Х. Харт, О. Хьоффе, Д. Ролз та ін. Проблеми

реалізації принципу справедливості, пов'язані з демократизацією українського суспільства, розробляли у соціолого-правовому контексті й вітчизняні вчені: П. Рабинович, Ю. Тихонравов, В. Пазенок, Л. Кравченко, В. Селиванов, О. Скрипнюк, І. Строков, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та ін.

Нині в українському суспільстві зростає критична увага до проблем соціальної справедливості, рівності/нерівності, подолання прірви між бідними і багатими, забезпечення не тільки формальної рівності у правах (особистих, політичних, соціокультурних, економічних тощо), а передусім створення рівних можливостей щодо їх реалізації. Тому доцільно з'ясувати: що, на думку українців, має забезпечити громадянам держава, реалізуючи соціальну політику? І вже потім відповідним чином вибудовувати національну соціальну модель.

Емпіричну базу даної статті та її аналітичних висновків складають матеріали репрезентативних, національних соціологічних опитувань населення України з вивчення системи і специфіки ціннісних орієнтацій, проведених Центром «Соціальний моніторинг» та Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка (за участю Інституту економіки та прогнозування НАНУ) в межах міжнародних дослідницьких проектів щодо ціннісних орієнтацій громадян – «Europe Values Study» (EVS) та «World Values Survey» (WVS)¹ [2], а також вторинні дані КСД, проведених соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова, та відповідні матеріали Європейського соціального дослідження².

Виклад основного матеріалу. Серед людських цінностей соціальна справедливість посідає суттєве місце як світоглядна цінність і розуміння того, що дійсно є благом для людини та соціуму. Зокрема, суттєво: яку роль відіграє держава у забезпеченні справедливості в соціальній політиці, наскільки поважаються та дотримуються нею права особистості, як співвідносяться права людини і громадянське суспільство тощо. Засобами кількісного соціологічного оцінювання структури та окремих частин предметного «поля» соціальної політики виступає низка *критеріїв*, які водночас виконують роль орієнтирів

¹ «Ціннісні орієнтації населення – 1996»: вибіркова сукупність 2811 респондентів віком від 18 р. і старші, «Ціннісні орієнтації населення – 2006»: вибіркова сукупність становила 2032 респондента від 18 р. та старші, що реалізовані в межах міжнародного проекту «World Values Survey»; «Ціннісні орієнтації населення – 1999»: вибіркова сукупність 1195 респондентів від 18 та старші, «Ціннісні орієнтації населення – 2008»: вибіркова сукупність 1507 респондентів від 18 та старші, які є складовою проекту «Europe Values Survey». Далі для посилань використано: *WVS-1996, EVS-1999, WVS-2006, EVS-2008*.

² Масив даних складається з результатів всеукраїнського опитування, проведеного в рамках четвертої хвилі міжнародного проекту «Європейське соціальне дослідження» (*European Social Survey*). Всеукраїнська репрезентативна вибірка становить 1845 респондентів (максимальна випадкова похибка складає 2,3 % без урахування дизайн-ефекту). Польовий етап збирання даних проходив у березні-квітні 2009 р.

у досягненні поставлених цілей, а саме: трудова сфера, доходи населення, дотримання прав і свобод людини та ін.

Наскільки сьогодні в суспільній свідомості є поширеними ліберальні або ж комуністичні ідеали соціальної справедливості, можна судити за результатами вибору українців. Так, стосовно розуміння сутності справедливості поширеним міфом виявилась теза, за якою українці є прихильниками колективізму та «зрівнялівки». Розподіл відповідей респондентів указує на сталість вибору більшістю населення демократичної, неооліберальної моделі розвитку суспільства: 1999 р. – 52 %, 2008 р. – 51 % серед економічно активної частини населення. Але в той же час на 7 % збільшилася кількість респондентів, які вважають рівність важливішою за свободу, відповідно: 1999 р. – 35 %, 2008 р. – 42 % (табл. 1).

Таблиця 1

**Динаміка визначення прихильності свобода/рівність
серед економічно-активної частини населення, %***

Показник	Свобода важливіша за рівність		Рівність важливіша ніж свобода	
	1999	2008	1999	2008
Серед усього населення	46	44	37	42
Серед усього економічно активного населення	52	51	35	42
За віком				
18–29	61	56	27	37
30–44	51	51	37	43
45–60	49	51	36	42
61+	39	36	46	57
За матеріальним станом				
Серед бідних	47	52	38	42
Серед середньозабезпечених	57	48	32	45
Серед добрезабезпечених	63	54	34	41
За регіонами				
Західний	54	46	30	46
Північний, Центральний	57	51	31	45
Східний	49	52	41	40
Південний	43	59	38	34

Закінчення табл. 1

Показчик	Свобода важливіша за рівність		Рівність важливіша ніж свобода	
	1999	2008	1999	2008
За соціально-трудоим статусом				
Занятий	51	50	37	42
Самозайнятий	79	65	14	31
Безробітний	53	48	30	50

* Відповідь на запитання «Яке із цих двох тверджень найбільше відповідає Вашій думці?»

А. Вважаю, що свобода та рівність важливі. Але, якщо мені потрібно було б обрати одне з двох, я назвав би свободу особистості, тобто кожна людина може жити та виявляти себе вільно і без перешкод.

В. Звичайно, і свобода, і рівність важливі. Але, якщо мені потрібно було б обрати одне з двох, я назвав би рівність, тобто ніхто не повинен мати привілеїв і різниця між соціальними класами не повинна бути такою значною (джерело: EVS-1999, EVS-2008).

Як свідчать наведені дані, серед різних груп економічно активного населення в кожній групі протягом майже десяти років відбулися значні зміни у сприйнятті ідеалів лібералізму («свобода важливіша») та комунізму («рівність важливіша») у бік збільшення прихильників рівності порівняно зі свободою. Так, майже за десять років найбільші зміни відмічаються в таких соціально-демографічних групах: серед *середньо-* та *добрезабезпечених* кількість прихильників свободи зменшилася в обох групах на 9 % та водночас зросла частка прихильників рівності, відповідно – на 13 % та 7 %; серед *самозайнятих* – кількість прихильників свободи зменшилася на 14 %, але на 17 % збільшилася кількість прихильників рівності; на 10 % зросла частка респондентів, які віддають перевагу рівності, в *наймолодшій* віковій групі (18–29 років). На *півдні* України на 16 % зросла кількість тих, хто віддає пріоритет свободі, а на *заході*, навпаки, на 16 % збільшилася кількість людей, що вважають рівність важливішою за свободу.

Типовий «соціальний портрет» прихильників рівності – це люди старшого покоління від 61 року життя, що є мало- чи середньозабезпеченими, або безробітні, та проживають у центрально-північному або західному регіоні. Крім того, чітко зафіксована низхідна тенденція, що в Україні майже за десять років найбільше розчарування реалізацією «свободи» спостерігається серед молоді 18–29 років, у добре- та середньозабезпечених, самозайнятих, а також серед груп, що проживають в західному та центрально-північному регіонах.

Хоча, незважаючи на негативне зменшення в даних соціально-демографічних верствах вагомості «ідеалу свободи», все ж слід відзначити, що саме ці групи залишаються соціальним ґрунтом демократичної, ринкової моделі розвитку українського соціуму. Результати соціологічних моніторингів у цілому дозволяють стверджувати, що частка тих, хто бажав би жити у суспільстві соціальної рівності, порівняно з 1999 р. якщо і зросла на 7 %, однак, за даними Інституту соціології НАН України [3, с. 516], абсолютна більшість опитаних (74,2 %) вважають найважливішим для обстоювання своїх інтересів «рівність усіх перед законом». Тобто, українці сьогодні впевнено сприймають соціальну рівність не як «зрівнялівку», а як рівність шансів, що надається та забезпечується законом.

Посідаючи центральне місце у системі соціально-моральних цінностей, справедливість виступає фундаментальним критерієм оцінювання діяльності суспільства із забезпечення та захисту громадянських і економічних прав його членів. Реалізація соціальної справедливості передбачає гарантування кожному члену суспільства певного рівня прав і свобод. Утім, емпіричні дані опитувань щодо ціннісних орієнтацій населення України, проведені в межах міжнародних дослідницьких проектів (WVS-1996, WVS-2006), указують на зниження рівня поваги до прав людини в Україні серед дорослого, економічно активного населення (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка рівня поваги до прав людини*

Показчик	1996			2006		
	Поважаються	Не поважаються	Коефіцієнт	Поважаються	Не поважаються	Коефіцієнт
Серед всього населення	17	79	0,22	16	83	0,19
Серед всього економічно активного населення	19	78	0,24	16	84	0,19
<i>За соціально-трудовим статусом</i>						
Занятий	19	78	0,24	16	83	0,19
Самозайнятий	13	84	0,15	14	84	0,16
Безробітний	22	74	0,29	15	83	0,18

Закінчення табл. 2

Показчик	1996			2006		
	Поважаються	Не поважаються	Коефіцієнт	Поважаються	Не поважаються	Коефіцієнт
<i>За матеріальним станом</i>						
Серед бідних	15	82	0,18	11	89	0,12
Серед середньозабезпечених	23	74	0,31	14	85	0,16
Серед добре-забезпечених	21	76	0,27	24	74	0,32
<i>За віковими групами</i>						
18–29	21	77	0,27	15	83	0,18
30–44	19	78	0,24	17	83	0,20
45–60	19	79	0,24	14	85	0,16
61+	16	84	0,19	12	88	0,14
<i>За регіонами</i>						
Захід	28	70	0,4	21	79	0,27
Північ, Центр	19	79	0,24	20	79	0,25
Схід	18	79	0,23	10	89	0,11
Південь	11	85	0,13	9	91	0,10

* Синтез відповідей на запитання: «Наскільки зараз у нашій країні поважають права людини? Ви відчуваєте, що...: “Права людини дуже поважаються”, “Поважаються достатньо”, “Не дуже поважаються”, “Не поважаються зовсім”» (WVS-1996, WVS-2006).

Аналіз результатів табл. 2 показує, що немає, на жаль, жодної соціальної групи респондентів, в якій би позитивні оцінки брали гору над негативними. За період у десять років співвідношення між респондентами, які вважають, що їх права поважаються, та тими, хто вважає, що не поважаються, найбільш змінилося серед: безробітних відповідно у 1996 р. – 0,29, а в 2006 р. лише 0,18; наймолодшої вікової групи (18–29 років) у 1996 р. – 0,27, у 2006 р. – лише 0,18; у середньозабезпечених – 1996 р. коефіцієнт становив 0,31, а в 2006 р. – 0,16.

Серед регіонів найбільший розрив значень коефіцієнта становить у західному регіоні: 1996 р. – 0,4 та 2006 р. – 0,27; а у східному відповідно – 1996 р. – 0,23 та лише 0,11 в 2006 р. (табл. 2). Таким чином, рівень ціннісного значення прав людини та їх дотримання прямо корелює з матеріальним забезпеченням опитаних, їх віком та регіоном проживання. Простежується в настроях і негативна тенденція – збільшення частки середньозабезпечених осіб та молоді (18–29 років), які розчарувалися у ставленні суспільства, держави до прав і свобод людини. Це може призвести до поширення пасивних, патерналістських настроїв серед найбільш активної частини населення, що в свою чергу закладає підвалини для появи соціально-правового нігілізму та подальшої консервації нерівних можливостей у виявленні своїх здібностей та інтересів.

Про відсутність в Україні гідного правопорядку свідчать низький рівень і параметри дотримання прав людини і громадянина. За результатами досліджень Українського центру економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова показник найнижчих оцінок – це дотримання прав людини у соціально-економічній та екологічній сферах і тенденції погіршення у політичній (лютий – березень 2009 р., опитано 2012 респондентів у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою, що репрезентує доросле населення за основними соціально-демографічними показниками; здійснювалося у 129 населених пунктах, із них 75 міських та 54 сільських поселень) [4] (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка дотримання прав людини і громадянина в Україні*

Показник	Травень 2006	Лютий 2007	Лютий 2008	Березень 2009	Тенденції
<i>Базові права особистості</i> (право на життя, особисту свободу, свободу слова і переконань, свободу пересування, недоторканність особи, право на таємницю листування тощо)	3,37	3,37	3,49	3,32	стабільність
<i>Політичні права</i> (право обирати владу та бути обраним, право контролю за представницькими органами влади, тощо)	3,08	3,15	3,18	2,77	зменшення

Закінчення табл. 3

Показчик	Травень 2006	Лютий 2007	Лютий 2008	Березень 2009	Тенденції
<i>Соціальні та економічні права</i> (права на працю, достатній життєвий рівень, соціальний захист, право на ведення власного бізнесу тощо)	2,52	2,49	2,71	2,39	зменшення
<i>Культурні права</i>	3,00	2,94	3,15	3,02	стабільність
<i>Екологічні права</i>	2,35	2,58	2,61	2,57	зростання

* Відповідь на питання: «Як Ви оцінюєте в цілому дотримання цих прав в Україні?» за 5-бальною шкалою, де «1» означає, що права дуже погано дотримуються, а «5» – дуже добре.); середні значення.

Якщо рівень дотримання базових прав особистості та культурних прав з травня 2006 р. по березень 2009 р. залишається стабільним, то незначне зростання спостерігається лише стосовно рівня реалізації екологічних прав: відповідно 2006 р. середнє значення становило 2,35, а 2009 р. – 2,57. Водночас ситуація з дотриманням політичних та соціально-економічних прав погіршилася. Кількість респондентів, які вважали, що їх політичні права дотримуються, зменшилася з коефіцієнта 3,08 у 2006 р. до лише 2,77 у 2009 р. Також, на думку опитаних, найбільше в країні погіршилася ситуація із дотриманням соціально-економічних прав людини; так, якщо в 2006 р. середнє значення становило 2,52, то у 2009 р. – лише 2,39. Таким чином, у правовій свідомості економічно активного населення виявилися судження, з одного боку – щодо тенденцій зниження міри поваги до прав людини у суспільстві, а з другого – фіксується низький рівень дотримання соціально-економічних прав державою. На думку українців, державна політика та органи влади, які повинні її реалізовувати, не сприяють розбудові та встановленню соціально-правового механізму реалізації громадянських прав, перше за все соціально-економічних.

У даній ситуації доцільно проаналізувати відповіді на запитання: хто, на думку українців, повинен захищати права людини? Хто є джерелом порушень прав людини? Емпіричні дані КСД, проведених Українським центром економічних і політичних досліджень ім. Олександр Разумкова, можна узагальнити таким чином (табл. 4).

**Динаміка відповідей респондентів на запитання:
«Хто повинен допомагати громадянам України захищати їх права?», %**

	2006	2007	2008	2009
Президент України	47	42	47	52
Прем'єр-міністр України	–	24	29	34
Голова Верховної Ради України	–	15	18	21
Уряд України	40	28	31	29
Верховна Рада України	35	24	31	29
Народні депутати	44	34	42	39
Суд	67	61	65	59
Юристи, адвокати	57	59	61	55
Міліція	57	51	59	46
Прокуратура	45	37	44	40
Неурядові правозахисні організації	22	20	23	24
Міжнародні організації	18	15	18	21
Уповноважений Верховної Ради з прав людини	29	34	31	30
Профспілки	39	31	31	27
Політичні партії	18	13	18	15
Інше	3	1	2	3
Важко відповісти	3	4	3	6

Отримані відповіді показують, що більшість респондентів як у 2006 р., так і 2009 р. найбільше покладаються на судові органи (відповідно 67 % та 59 %), адвокатів та юристів (57 % та 55 %). Дещо зменшилася кількість тих, хто вважає, що міліція (2006 р. – 57 %, 2009 р. – 46 %) та прокуратура (45 % та 40 % відповідно) повинні забезпечувати захист прав громадянина. Також негативно виглядає факт помітного розчарування громадян у здатності профспілок захищати їхні права (у відповідях 2006 р. – 39 %, а 2009 р. – лише 27 %) та недовіри до цих функцій політичних партій (відповідно 2006 р. – 18 %, 2009 р. – 15 %). Проте зростає кількість респондентів, які вважають, що допомагати людям реалізувати їх права мають неурядові правозахисні організації (у 2006 р. – 22 %, 2009 р. – 24 %). Водночас певним чином у соціумі домінує патерналістська тенденція перекласти відповідальність за стан прав і свобод особистості із себе на державні правоохоронні та правозастосовні органи, що прямо свідчить про незрілість громадянського суспільства (табл. 5).

Таблиця 5

**Динаміка відповідей респондентів на запитання
«Хто на сьогодні є джерелом істотних порушень прав людини в Україні?», %**

	2006	2007	2008	2009
Президент України	25	32	29	55
Прем'єр-міністр України	–	25	16	37
Голова Верховної Ради України	–	18	10	20
Уряд України	33	34	23	36
Верховна Рада України	29	30	29	37
Народні депутати	35	40	45	49
Місцева влада	44	46	40	28
Міліція	41	43	45	35
Прокуратура	22	18	24	20
СБУ	11	9	9	11
Збройні Сили України	5	5	5	4
Бізнес	21	17	21	16
Кримінальні структури	49	50	52	41
Самі громадяни	25	22	28	15
Інше	2	2	2	1
Ніхто	2	0,3	2	1
Важко відповісти	10	10	10	10

Розподіл відповідей на це запитання показує, що хоча значна кількість людей вважає джерелом порушень їх прав – кримінальні структури (від 52 % до 41 %), але порівняно з 2006 р. у 2009 р. зросла частка тих, хто вбачає джерелом порушень прав людини перш за все вищі органи державної влади, а саме: Президента (25 %/55 %), Уряд (33 %/36 %), Верховну Раду (29 %/37 %). Стосовно міліції в уявленнях українців відбуваються деякі позитивні зміни: так, у 2006 р. міліцію джерелом правопорушень убачали 41 %, а у 2009 р. 35 % опитуваних. Певна стабільність відмічається в уявленнях співгромадян щодо оцінювання дій таких правоохоронних і силових органів, як прокуратура, СБУ та Збройні Сили України. Безперечно, позитивною тенденцією можна вважати зменшення частки респондентів, які вважали бізнес джерелом порушень прав людини: 2006 р. – 21 %, 2009 р. – 16 %.

Однак гальмівною з точки зору вкорінення соціальної справедливості у громадській свідомості та бутті суспільства є інфантильна тенденція до зни-

ження в очах респондентів ролі «громадянина» (тобто самих себе) як джерела порушень громадянських прав: відповідно у 2006 р. – 25 %, у 2009 р. – лише 15 %. Кореляція даних таблиць 4 та 5 дозволяє виявити суперечність: у суспільній свідомості українців, з одного боку, роль держави як гаранта прав людини і громадянина фактично нівелюється, а з другого – люди не бажають брати на себе відповідальність за реалізацію своїх прав, а перекладають її на державу.

Таким чином, аналіз соціологічних даних вочевидь указує, по-перше, на відсутність досвіду самих громадян України бути відповідальними за порушення їхніх прав; по-друге – на слабкість правових і соціально-економічних механізмів взаємної відповідальності громадянина та держави, які б відтворювали режим соціальної справедливості та сприяли її практичній реалізації.

Неготовність суспільства та держави до встановлення взаємовигідних правил суспільного життя, які б відповідали інтересам влади, громадян та бізнесу, до соціального діалогу (отже, соціальної справедливості) підтверджують результати вивчення ролі держави в реалізації принципів соціальної політики. В європейському дослідженні цінностей (*EVS-2008*) респондентам пропонувалося логічне завдання – обрати ступінь своєї згоди між двома протилежними твердженнями: «Держава повинна нести більше відповідальності за те, аби всі громадяни були забезпечені» або «Люди самі повинні нести більше відповідальності за те, аби себе забезпечити».

Тезу про те, що люди мають самі турбуватися про себе, підтримали лише 30 % усіх опитаних за виборкою та понад третини (34 %) економічно активного населення, вважаючи, що від їхніх особистісних зусиль залежить рівень матеріального становища. Відносна більшість схиляється до «патерналістських» настроїв і покладає всю відповідальність на державу: 42 % загальної сукупності та 38 % опитаних з економічно активного населення (зокрема, наймані працівники – 37 %). Отже, специфікою ціннісного виміру українців у цих питаннях постають здебільшого пасивність та патерналістські орієнтації. Але треба зауважити, що сьогодні «патерналізм» – це не тільки матеріальна опіка, на яку чекають люди від держави, а також підтримка свого бізнесу, захист від корупції та вседозволеності чиновників.

Самозайняті громадяни виказують найвищий рівень особистісної відповідальності за своє життя (45 %), а безробітні, навпаки, найменш готові відповідати за своє буття (28 %) та найбільше акцентують на ролі держави (46 %). Аналіз регіональних особливостей показує: *активну* життєву позицію на півдні зазначили – 39 %, в західному регіоні – 37 %, східному – 34 %, центрально-північному – 27 %; прихильники ж «патерналізму» складають 43 % на заході, 40 % – у центрально-північному регіоні, 38 % – на сході, 33 % – на півдні. Отже, формується висновок: у центрально-північному регіоні України переважає пасивна позиція громадян, у південному – більш активна, на заході – певний баланс.

Відтак, з точки зору населення домінуюча роль у реалізації соціальної політики повинна належати державі, яка «має відповідати за все». Однак позицію дійсно масових очікувань активної присутності держави в соціальній сфері можна розглядати більше як вияв специфіки вітчизняної соціокультурної моделі взаємовідносин держави, соціуму та особистості, ніж як виявлення патерналізму в чистому вигляді.

За даними Всеукраїнського опитування, проведеного в межах *четвертої хвилі* міжнародного проекту «Європейське соціальне дослідження» (*European Social Survey*) [5] у березні-квітні 2009 р. (де репрезентативна вибірка складає 1845 респондентів, а тах випадкова похибка – 2,3 %), абсолютна більшість опитаних (67 %) підтримують тезу, за якою суспільство можна вважати справедливим, коли відмінності у рівні життя людей мають бути незначними (табл. 6).

Таблиця 6

**Відповіді щодо суджень, пов’язаних з підтримкою дій уряду
зі зменшення нерівності у рівнях життя та доходів людей, % (ESS-2009)**

Відповідь	Уряд повинен вжити заходів щодо зменшення різниці у рівнях доходів людей		Аби суспільство було справедливим, відмінності у рівні життя людей мають бути незначними	
	Повністю погоджуюсь	44	72	31
Погоджуюсь	28	37		
<i>Ні, погоджуюсь; ні, не погоджуюсь</i>	17		25	
Не погоджуюсь	7	11	5	8
Повністю не погоджуюсь	4		3	

Принципова позиція українців, за даними опитувань респондентів, полягає у тому, що населення погоджується з існуванням незначної відмінності в рівні задоволення потреб населення (як у матеріальному забезпеченні, так і у нематеріальних послугах), але головне – це створення рівних умов та можливостей задовольнити зазначені потреби. Одним з найбільш важливих показників рівня життя є безперечно рівень доходів. За даними дослідження ESS–2009, абсолютна більшість вибіркової сукупності (72 %) вважає, що зменшення різниці у рівнях доходів має забезпечити своїми заходами саме держава (табл. 6).

Соціальна справедливість як ціннісна категорія передбачає перш за все відповідність рівня винагороди трудовому внеску працівника. З цією метою в європейському дослідженні цінностей респондентам пропонувалося обрати

ступінь своєї згоди між двома протилежними твердженнями у цьому питанні. Для визначення було надано 10-бальну шкалу: від 1 до 4 включно – значення визначали прихильників твердження «Різниця в прибутках не повинна бути дуже великою», шкала 5–6 указувала на тих, хто не визначився, показники від 7 до 10 визначали прихильників твердження «Той, хто більше працює, повинен отримувати більше» (джерело: EVS-1999, EVS-2008).

Таблиця 7

Динаміка згоди з протилежними твердженнями щодо розподілу прибутків серед різних груп економічно активного населення, %

Показник	Різниця в прибутках не повинна бути дуже великою		Той, хто більше працює, повинен отримувати більше	
	1999	2008	1999	2008
Серед всього населення	19	14	64	70
Серед всього економічно активного населення	18	14	67	73
<i>За віком</i>				
18–29	17	12	67	73
30–44	19	13	66	72
45–60	16	16	70	74
61+	27	14	47	70

Принциповий вибір ліберального розуміння справедливості в отриманні прибутків продемонстрували всі соціально-демографічні групи як у 1999 р., так і 2008 р.: відповідно 67 % та 73 % серед усього економічно активного населення (табл. 7). Серед різних вікових груп у 1999 р. виокремлюється старша вікова група «61+», де лише 47 % уважали справедливим, що той, хто більше працює, повинен отримувати більше, на відміну від 67 %–70 % респондентів молодше 60 років. Але вже у 2008 р. ця різниця між віковими групами майже нівельована. Найбільші ж розмежування в уявленнях про справедливість розподілу доходів виявилися у 2008 р. між бідним населенням – 80 % та середньо- і добрезабезпеченими – відповідно 72 % та 69 %. Водночас серед безробітних спостерігається значне зростання частки респондентів, які вважають справедливим розподіл доходів залежно від укладеної праці: відповідно – 65 % та 79 %. Це свідчить про те, що майже за десять років кількість самозайнятих серед колишніх безробітних зросла на 14 %.

Регіональний розподіл відповідей показує, що у 2008 р. найбільша частка прихильників ліберального тлумачення справедливості у розподілі доходів

проживала на півдні – 85 %, а найменша на сході – 67 %. Отже, із двох протилежних суджень абсолютна більшість респондентів визнає справедливим, що той, хто більше працює, має отримувати більшу винагороду.

Однак формування ефективної соціальної політики вимагає враховувати зміст, яким громадяни насичують поняття «більше працює», «ефективно працює» тощо. З цією метою у дослідженні ESS–2009 р. вимірювалось оцінювання судження: *«Велика відмінність у доходах людей є прийнятною, оскільки різні здібності і докладені зусилля мають винагороджуватися належним чином»*. Більшість економічно активних українців підтримують позицію, за якою визначення винагороди за працю людини має враховувати здібності та докладені зусилля – 59 %. Статистично значущі відмінності суттєво залежать від віку, регіону проживання, сектору, де працює респондент, і рівня його прибутку. Найбільш схильними підтримати припустимість різниці у доходах є такі соціальні групи: респонденти віком 18–29 років – 68 %; ті, що мають неповну вищу або вищу освіту, – 61 %; жителі центрально-північного регіону – 64 %; учні та студенти – 78 %; самозайняті – 76 %. Серед прибуткових груп найбільш схильні підтримувати зазначену позицію ті, хто живе комфортно, – 86 %.

Найменша ж частка прихильників цієї точки зору серед респондентів найстаршої вікової групи – 51%, пенсіонерів, інвалідів, непрацевдатних – 49 %, тих, хто відчуває серйозні матеріальні труднощі, – 52 %, людей з неповною середньою освітою – 53 %. У цілому слід зазначити: незважаючи на те що 25 % опитаних не визначили свою позицію з даного питання, більшість респондентів (59 %) визнають легітимність існування соціальної нерівності в доходах. У зв'язку із цим можна підсумувати, що для українців важливо не стільки існування нерівності у доходах і якості життя, скільки те, що не всі громадяни мають рівні можливості для самореалізації та забезпеченні своїх прав.

Зрештою, уявлення щодо соціальної справедливості у трудовій сфері також тісно пов'язані з оцінюванням рівня та ефективності соціального захисту безробітних і при нарахуванні пенсійного забезпечення (табл. 8). У цьому аспекті дуже показовим є розподіл відповідей респондентів на запитання: *«Деякі люди вважають, що ті, хто заробляють більше, мають отримувати більший розмір допомоги у разі тимчасової втрати роботи, оскільки вони сплачують більші податки. Інші впевнені, що ті, хто заробляють менше, повинні отримувати більший розмір допомоги по безробіттю, тому що вони більше її потребують»*, а також відповіді на запитання: *«Одні люди вважають, що ті, хто заробляє більше, повинні отримувати вищі пенсії, оскільки вони сплачували більше податків. Інші ж кажуть, що ті, хто заробляють менше, мають отримувати вищі пенсії, бо саме вони більше потребують допомоги. Яке з цих тверджень ближче до Вашої думки?»* (джерело: ESS – 2009).

**Ставлення населення до розміру допомоги
по безробіттю та пенсій, %**

Хто заробляв більше, має отримувати більшу допомогу в разі тимчасової втрати роботи	Всі мають отримувати однакову допомогу по безробіттю	Групи	Хто заробляє більше, має отримувати вищу пенсію за віком	Люди повинні отримувати однакові пенсії незалежно від заробітку
35	47		57	19
<i>За віковими групами</i>				
35	44	18-29	54	21
34	47	30-44	57	18
38	47	45-60	56	18
30	49	61+	59	19
<i>За рівнем освіти</i>				
35	39	Неповна середня та нижче	57	18
35	47	Повна середня	58	17
30	50	Неповна вища	56	19
39	46	Базова або повна вища	56	21
<i>За сектором, де респондент працює/працював</i>				
41	40	Органи влади, соціальний сектор (освіта, медицина т. і.)	58	17
29	51	Державна компанія	54	18
38	47	Приватна фірма	60	19
47	41	Самозайнятий	66	17
28	45	Інше	51	25
<i>За регіонами</i>				
30	53	Захід	60	20
32	49	Північ, центр	52	23
42	39	Схід	59	16
37	44	Південь	60	17
18	66	м. Київ	47	26

Як видно з табл. 8, від третини опитаних до 42–47 % (самозайняті жителі сходу) вважають, що допомога по безробіттю має бути не однаковою для всіх, а залежати від рівня зарплати на попередній роботі (за винятком жителів Києва – 18 %), тож далеко не всі українці схильні до «зрівнялівки» і шанують свій досвід, освіту і кваліфікацію. Але серед різних соціальних груп, які підтримують у наданні допомоги по безробіттю зрівнювання, мешканці Києва та західного регіону країни становлять відповідно 66 % та 53 %; працівники державних компаній – 51 %; також ті, хто живе комфортно, – 60 %. Це свідчить про те, що частка українського суспільства ще схильна до патерналізму і певного соціального інфантилізму.

Водночас при нарахуванні пенсії за віком загальна більшість респондентів (57 %) вважають, що необхідно враховувати рівень трудових доходів; зокрема, визнали справедливим відповідність розміру пенсій рівню заробітної плати респонденти, що живуть комфортно, – 81 %, самозайняті – 66 % та жителі заходу, сходу і півдня – 60 %. Таким чином, можна зазначити, що у суспільній свідомості українців зміст соціальної справедливості містить дві суперечливі константи: відповідність розміру пенсії рівню заробітної плати та однаковий розмір допомоги у разі тимчасової втрати трудової зайнятості. Виявлена колізія потребує додаткового, більш глибокого аналізу.

Висновки. Соціологічний аналіз емпіричних даних дозволяє стверджувати, що населення України визнає певну соціальну диференціацію за умов справедливого оцінювання їхньої праці та рівної можливості самореалізації своїх прав:

– спостерігається драматичне зменшення частки населення, що відчуває на рівні з державними органами влади відповідальність за порушення прав і свобод людини (2006 р. – 25 %, 2009 р. – 15 %);

– особливо негативним є факт спроби перекласти відповідальність з себе на державні та правоохоронні органи, що також підтверджує суттєве зменшення частки населення, яка вважає, що захищати її права повинні громадянські інституції: профспілки (2009 р. – 27 %) та політичні партії (2009 р. – 15 %);

– простежується така негативна тенденція, як збільшення серед молоді (18–29 років) та середньозабезпечених осіб частки розчарованих у ставленні суспільства до прав людини, що створює умови для поширення соціально-правового нігілізму та консервує стан нерівних можливостей стосовно виявлення своїх здібностей;

– найбільш гостре розмежування соціуму проходить не по лінії «бідні-багаті», а на межі Права і Закону, тобто забезпечення і реалізації рівних можливостей (ведення бізнесу, оподаткування, соціальних пільг, пенсійного забезпечення, освіти, охорони здоров'я тощо). Формується сприйняття українцями соціальної рівності не як «зрівнялівки», а як рівних шансів, що надаються і забезпечуються законом;

– на думку українців, соціальна політика та державні органи влади, які мають її реалізувати, не сприяють розбудові дієвого соціально-правового механізму реалізації їхніх прав, перш за все соціально-економічних, що підтверджується тенденцією до зниження рівня поваги і дотримання прав людини в суспільстві;

– в українському соціумі щодо реалізації принципу соціальної справедливості переважає думка, за якою провідне місце у цьому процесі має належати державі. Такі уявлення стосовно ролі держави пов'язані з особливостями традиційної соціокультурної «моделі» взаємовідносин держави, суспільства та особистості, яка домінує в національній свідомості. Ця ієрархія відносин має комунітарний характер і передбачає, що інтереси суспільства, народу та держави є пріоритетнішими за інтереси окремих особистостей, тому й державна влада розглядається як головний інструмент реалізації потреб та інтересів соціуму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Витте Лотар. Фонд им. Фридриха Эберта «Европейская социальная модель и социальная сплоченность: какую роль играет ЕС?» / Лотар Витте // Аналит. вестн. № 6 (294). Сер.: Основные проблемы социального развития России–94: «Социальная модель государства: выбор современной России и опыт стран Европы. – М., 2006. – С. 5–10.
2. Міжнародний проект «World Values Survey» – 1996; 2006; міжнародний проект «Europe Values Survey» – 1999; 2008. Електронний ресурс. – Джерело доступу: <http://www.uceps.org/ukr/index.php>
3. Національне щорічне моніторингове опитування 2009 р. // Громадська думка в Україні. – 2009.
4. Електронний ресурс. – Джерело доступу: <http://www.uceps.org/ukr/index.php>
5. Міжнародний проект «Європейське соціальне дослідження» (European Social Survey). Електронний ресурс. – Джерело доступу: <http://ess.nsd.uib.no/streamer/?module=download&country=&year=2009&download=%5CDirect+Data+download%5CUA%5C2009%5C01%23ESS4+-+country+file+%28subset+of+integrated+file%29%5C.%5CESS4UA.spss.zip>; опитувальники та ін. методична документація – <http://ess.nsd.uib.no/ess/round4/fieldwork/Ukraine>.

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПА СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ В УКРАИНЕ: СОЦИОЛОГО-ПРАВОВОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

Герасина Л. Н., Мисютин В. И.

Осуществлен конкретно-социологический анализ динамики общественного мнения относительно содержания, особенностей и уровня реализации принципа социальной справедливости в Украине.

Ключевые слова: *социальная справедливость, социальная политика, свобода, равенство, права человека, социальная ответственность.*

REALIZATION OF PRINCIPLE OF SOCIAL JUSTICE IN UKRAINE: SOCIOLOGICALLY–LEGAL MEASURING

Gerasina L. M., Misyutina V. I.

In the article the concretely sociological is carried out analysis of dynamics of public opinion in relation to maintenance, features and level of realization of principle of social justice in Ukraine.

Keywords: *social justice, social policy, freedom, equality, human rights, social responsibility.*

УДК 316:3

В. Я. Зимогляд, кандидат філософських наук, доцент

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ

Розглянуто передумови, джерела, специфіка рушійних сил становлення і розвитку громадянського суспільства.

Ключові слова: *громадянське суспільство, рушійні сили розвитку громадянського суспільства.*

Актуальність проблеми. Завдання становлення і розвитку громадянського суспільства, що виступає на перший погляд суто академічним інтересом для сучасної України, насправді є найважливішим не тільки для соціального розвитку країни, а й для її майбутнього. Самоорганізація громадянського суспільства належить до «еволюційних універсалій», оскільки без неї перехід до сучасного розвиненого і демократичного суспільства не видається можливим. Громадянське суспільство утворює природний фундамент політичної демократії, без якого остання просто неможлива або неефективна [1, с. 62–66, 70–76]. Нормативний концепт громадянського суспільства дозволяє погодитися з думкою Д. Коена і Э. Арато, за якою громадянське суспільство стає сьогодні політичним ідеалом сучасності. Він протиставляється як утопічним ідеалам радикальної демократії, соціалізму, марксизму, так і менш утопічним неоліберальним та лібертаріанським теоріям, які розчинюють «суспільство» в ринковому (буржуазному) суспільстві [2, с. 9–10, 22–63].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти громадянського суспільства викладено в класичних працях зарубіжних і вітчизняних